

18 ліпеня 1827 года

— Хадзем да нас.

Яе вочы былі глыбокія, чорныя, як калодзеж летнім днём, і такія ж халодныя; рукі плавалі ў танцы хваляў і віроў, даўгія зялёна-блакітныя валасы белі ручайкамі па шыі, плячах, руках, сцякалі да грудзей ды танклявай таліі; мокрая сукенка аблягала цела, паказваючы амаль усё, што дазволена бачыць наземным жыхарам. Яна не змянілася ні на кроплю.

— Ці я не падабаюся табе? — вусны дзяўчыны здзіўлена прыдчыніліся.

Ян Міхал Ліпініч адчуваў сябе маладым. Не было той стомленасці, не балелі ногі, а зморшчыны разгладзіліся. Старыя шнары на правай руцэ наліліся чырванню. Ён скінуў трэць стагоддзя і зноў быў тым самым дваццацічатырохгадовым уланам, што перакрочыў мяжу багнавага краю. Янка, малады, дужы, аматар двубою і хуткіх коней, а не сталы і стомлены ветэран Ян з процьмай гісторый і загінулых сяброў.

— Не, не! Ты неспраўдная. Ты мана! — змусіў Янка працаваць непаслухмяны язык.

Дзяўчына глядзела на хлопца, як котка на вераб'я, — асцярожна і павольна падкрадалася, каб быць побач, каб адным кіпцюром перабіць шыю маленькай птушцы.

— Ты баішся мяне? — здзіўленне змянілася на ўсмешку. — Як такі моцны і прыгожы валяр можа баяцца

мяне? Я ж маленькая і слабая істота, кожны можа мяне абразіць.

Яна зрабіла крок наперад.

— Ды яны і крыўдзяць, — мяккі дзявочы голас пасуровеў. — Злыя людзі... Яны не глядзяць на мяне, сварацца з-за мяне. Ім толькі адзінае трэба!

Багна зацягвала ногі хлопца, не давала зрабіць і крок.

Журавінавы водар прабіўся да ўлана — дзяўчына апляла яго валасамі, учапілася за ягоную руку, як котка хапаецца за галіну.

— Не... Не трэба... Ты...

— Але ж ты не такі, — зацурчаў голас. — Я ведаю. Ты іншы. Ты абароніш слабую дзяўчыну, ты будзеш клапаціцца пра мне. Праўда, ваяр?

Дзяўчына глядзела на Янку вялізнымі вачамі, што патрабуюць не сумнявацца і верыць. А ён... Ён патанаў у гэтых калодзежах, не мог выбрацца, глядзеў наверх, але не бачыў ні сонца, ні месяца, ні зор. Толькі чорныя кругі вачэй. Водар журавін і верасу цягнуў хлопца яшчэ трыбей, заганяў па пояс у багну.

— Адкажы «так», улан. Я пазнаёмлю цябе з сёстрамі. Яны таксама прыгожыя, але ж я найпрыгажэйшая з іх. Пайшлі да нас, і ты атрымаеш усё: спакой, дабрабыт, багацце. Ты будзеш першым сярод лепшых.

Тонкая халодная рука змяёю абвіла шыю. Зусім блізка: нос амаль кранаўся носа, вусны хлопца былі насупраць вуснаў тваневай дзяўчыны, чорныя вочы глядзелі ў зялёныя. Але ён не адчуваў дзявочых подыхаў, толькі журавіны і верас. Над вухам у яго гучала

«Пагадзіся... пагадзіся...».

— Пацалуй мяне... — раскрыліся пунсовыя вусны.

Хлопец абняў тую, што абдымала яго. Вочы — каб бачыць прыгажуню. Вусны — для пацалункаў. Жыццё — дзеля яе... Ён не адчуваў, як крапіваю пякуцца зялёна-блакітныя валасы, як сціскае руку змяя, як павекі абляпілі камары — яго рот нападўняўся дрыгваю. Такі знаёмы смак...

19 ліпеня 2011 года

— Адкуль вы едзеце? — шэры чалавек зазірнуў у секцыю плацкарты.

— З адпачынку, Чэхія, Польшча, Аўстрыя.

Па калідоры прапаўзла такса ў бронекамізэльцы.

— Колькі дзён былі?

— Чатырнаццаць, — адказала дзяўчына ў чаканні другога прыходу даўгога сабакі.

— Рэчы купілі якія? Электроніка, адзенне, упрыгожванні? — ацаніў плацежаздольнасць шэры чалавек.

— Толькі іконы схавалі, — перавярнуўся на другі бок хлопец на верхняй паліцы.

— Дурань! — кінула дзяўчына.

Такса прабега ў адваротны бок з карункавымі майткамі ў зубах.

— Зараз з рэчамі на выхад і ў залу — даваць пісьмовае тлумачэнне, — пасуровеў шэры.

— Ды гэта ён жартуе дрэнна. Нічога не набывалі.

Сувеніры, алкаголь, цішоткі, — незаўважна падпіхнула яна заплечнік пад лаву.

— На якую суму?

Такса прайшла за мытнікам на задніх лапах.

— На якую суму, пытаю.

— А, так, даляраў, мабыць, дваццаць.

— Забароненае нешта везаце? Наркатыкі? Зброю?
— недаверліва спытаў мытнік.

Такса зайшла на пярэдніх лапах у секцыю.

— Дзень добры, шаноўнае панства. Не жадаеце піва, ці яшчэ чаго пакрапчэй? — спытала яна басам.

— Дзевушка, вы чуеце? — мытнік памахаў далонню.

— Не... Так... Э... Чую. Не, не вязём, толькі сувеніры, — не адрываючы погляду ад сабакі, адказала дзяўчына.

— Добра. Шчаслівай дарогі, — вымавіў адточаную фразу шэры чалавек.

Такса павярнулася і пайшла за мытнікам.

— Калі надумаеце, я буду ў першым вагоне, — кінуў на развітанне сабака.

— Угумц, — адказаў заплечнік.

Дзяўчына заплюшчыла вочы і паабяцала ў наступны раз каштаваць у Празе кексы толькі з разынкамі. Заплечнік з ёй згадзіўся.

20 ліпеня 1794 года

Фарба добра кладзецца на сухую, пасівелую дошку, запаўняе шчыліны, чапляецца за дрэнна адпаліраваную паверхню і цячэ ўніз. Трэба заўсёды пачынаць фарбаваць зверху, як мага больш вузкімі кавалкамі, асцярожна наносіць слой за слоём па перыметры, лавіць пэндзлем кроплі падцекаў, што спрабуюць збегчы на чыстае, і вяртаць іх назад, уверх, пасля кожных трох-чатырох локцяў злазіць з драбінаў, цягнуць іх далей, ізноў забірацца па драўляных жэрдках з пэндзлем у зубах. Але вынік будзе таго варты.

Ойча Серафім зрабіў некалькі апошніх мазкоў і памядзеў уніз.

— Гэй, Кромша, ты дзе? Казаў табе — не адыходзь далёка.

На кліч выбег малы хлопец.

— Пгабачце, дзядзечка, я побач быў.

— Ведаю я тваё побач. Ізноў па яблыкі лазіў, гультай? Давай, трымай знізу, — святар павольна апусціў вядро.

Хлопец схапіў яго за прывязаную да ручкі вяроўку і паставіў на зямлю.

— Не, дзядзечка, мяне Пегык зваў на дагогу. Там, казаў, жаўнегі ідуць.

— Якія жаўнеры яшчэ? — злез з лесвіцы святар.

— Нашыя, казаў.

Ойча ўздыхнуў і ўзваліў драбіны на плечы.

— Нашыя, нашыя... А якія, Кромча? Па зямлі сваякі, па мове чы па веры? Дапамажы... — ён развярнуў левіцу. — Усе нашыя, насамрэч, хлопча. Дык якія там войскі?

— Палякі, дзядзечка, — падтрымаў хлопец.

— Каронныя войскі, значыцца. Мабыць, і літвіны недзе побач... Паварочвай... Ды не ў гэты бок!

Яны паставілі драбіны побач з нефарбаванай сцяной. Ойча Серафім залез уверх і заняўся пераўтварэннем шэрай, абпаленай сонцам драўніны ў бліскучую блакітную паверхню. Хто там, сярод жаўнераў, куды яны ідуць, колькі чалавек вернецца дадому?

— Кромша, залезь на яблыню ля царквы.

— Але, дзядзечка, вы ж забаганілі... — разгубіўся малы.

— Сёння дазваляю. Але будзеш сядзець ціха і глядзець за наваколлем. Калі нехта сюды накіруецца — маланкай да мяне, зразумеў? — балансаваў на прыступках святар.

Шэрагі вайскоўцаў рухаліся паўз платы і хаты. Тысячы чалавек падымалі пыл з гасцінца, тысячы капытоў пакідалі адбіткі падкоў на зямлі, сотні колаў рэзалі вузкі шлях на кавалкі. Ішла трэцяя гадзіна маршу, і натоўп стомлена гудзеў. Вясёлыя баявыя спевы кінулі з гадзіну таму, і людзі размаўлялі паміж сабой — проста, па-суседску. Быццам ідуць яны на кірмаш, выбіраць новы літы пояс ці маладога парсюка, абмяркоўваюць апошні сеймік ці кошт на збожжа ў гэтым годзе. Ідуць на

свята, дзе кожны — заможны ці жабрак, малады ці стары, каталік, праваслаўны, уніят ці мусульманін — знойдзе сабе месца.

— Хлопча, гэта якая вёска?

Ля плота спыніўся малады ўлан у блакітным мундзіры. Смуглы загарэлы твар добра паголены — ні вусоў, ні барады. Дзіда, што вісела на правым баку каня, абкручана жоўтымі ды блакітнымі стужкамі, якія на канцы ўтваралі невялікі сцяг.

— Хмелева, пане.

— Добра. А дзе ў вас царква? Далёка?

— У канцы вёскі, пане. Яблык не паспееш з’есці, пакуль ісці будзеш. А васпан на кані — то яшчэ хутчэй.

Улан кінуў хлопчыку зацукраваны абрыкос і рушыў далей.

— Базыль, давай хутчэй, пакуль там людзей не зашмат набілася.

— Рушу, Янка, — другі ўлан падагнаў свайго каня.

На двары ля царквы адпачывалі з дзясятка пехацінцаў гвардыі кароннай. Яны адганялі ад будана стрэльбаў хлопчыка, што круціўся побач і спрабаваў памацаць то карабін, то шаблю, то ладунку. Ля сцяны стаялі драбіны, вымазаныя ў блакітную фарбу.

Пяцёра ўланаў прывязалі коней да яблыні і ўвайшлі ў расчыненыя дзверы царквы. Днём свечкі не запальваліся, і сонечны свет вольна запаўняў праменямі будынак праз мутнае шкло ваконцаў, наўмысна асвятляючы ці хаваючы іконы. Пахла ёдкім ладанам і

сасновай смалою.

— ...і Святага Духа. Амэн. Ідзі, раб Божы, — адпраўляў еўхарыстыю ойча Серафім.

Уланы падышлі да алтара, але не перахрысціліся і сталі чакаць, пакуль святар скончыць з пехацінцамі.

— Святы ойча, мы хочам пакланіцца Маці Божай Чанстахоўскай перад далёкім паходам.

— Добра, але ж я раю вам паспавядацца, хай і няшмат часу, — павёў ён уланаў да нішы, што была злева ад алтара.

На якасным спісе іконы Божая Маці трымала на руках маленькага Ісуса, як самы вялікі скарб. Хрыстос жа сваім скарбам выбраў Кнігу. Адзенне іх было ўсеяна ліляямі. На твары жанчыны адбіліся сляды цяжкага шляху іконы ад Рыма да Чанстаховы — нават гэта мастак пастараўся перанесці на спіс. Янка ўзгадаў, як ў дзяцінстве адправіўся з бацькам і дзедам да чанстахоўскага манастыра. У старога Ліпініча балела рука, параненая ў бойках за канфедэрацыю, і ён вельмі спадзяваўся, што святая выява ацаліць. Янка тады яшчэ верыў у цудадзейнасць малюнкаў. Але потым дзед памёр. Памёр праз дзень, як яны вярнуліся ў свой маёнтак пад Камянцом. І Янка аддаў перавагу шаблі перад Бібліяй.

— Дзеля чаго вы хочаце прасіць бласлаўлення ў Божай Маці? — запаліў лампадку ойча Серафім.

— Каб моцна біць расейцаў. Каб дала сваю падтрымку і дазваленне гнаць іх аж да самай Масквы, — перахрысціўся Янка.

— Ды каб пакінуць іх у гэтай зямлі, — падтрымаў Базыль.

— Прабачце, панове, але на гэта вам бласлаўлення ніхто не дасць, — задзьмуў лампадку святар.

Уланы са здзіўленнем глядзелі на адыходзячага чалавека ў чорнай рызе. Што благога яны казалі? Янка разгублена кінуў у след:

— Святы ойча, нібы біць ворага Радзімы — гэта грэх?

— Біць людзей — грэх... — святар збіраў прылады для еўхарыстыі.

— Гэта не людзі, гэта д'яблы ў чалавечым абліччы! Яны прыйшлі забраць апошняе ў нас, адрэзаць яшчэ адзін кавалак ад цела Радзімы. Яны... Яны служаць бабе ды маскоўскаму патрыярху, што жадаюць толькі крыві і полымя нашай краіне.

— Гэта таксама людзі. Такія ж хрысціяне, як і вы. Такія ж дзеці Божыя, як і тыя, што праходзяць міма гэтай царквы сёння.

— Не раўняйце нас з імі! — напалову выцягнуў шаблю Базыль. — Яны — праваслаўныя.

— Я — таксама... — адказаў святар.

— Але... Дык, можа, пагэтану вы адмаўляеце нам у бласлаўленні? Можа, вы і жадаеце, каб расейцы хутчэй прыйшлі? — паклаў руку на шаблю Янка.

— Дурныя вы, бо маладыя. Я не жадаю тут расейцаў. Я не жадаю тут палякаў. Я не жадаю тут нікога. Гэтай вёсцы гора хапае і так. Учора памёр Язэп Вірны, яго затаптаў бык. Бласлаўлю я на забойства гэтага быка? Не, бо гэта Божая істота, якая таксама жадае

жыць, хай нічога і не разумее. Мы забіваем жывёл, у якіх няма душы, і то нам потым няёмка. А вы хочаце, каб Божая Маці дапамагала забіваць людзей, такіх жа, як вы? Не прымушайце святых абліваць сябе крывёй дзеля вашай забавы. І апусціце шаблі, гэта святое месца. Мяне вы імі не напужаеце, я быў і пры Бары¹, і пры Таргавіцах². Я бачыў шмат чаго з абодвух бакоў.

— Прабачце... — пасунуў пояс з шабляй Базыль. — Але...

— Святы ойча, а дасць Божая Маці сваё бласлаўленне на цяжкі шлях? Абароніць нас ад благага і... і дапаможа вярнуцца дамоў? — кінуў манету ў ахвяраванне Янка.

На двары царквы жаўнеры збіралі зброю пасля кароткага прывалу.

— Дзядзечка, а вазьміце мяне з сабою біць маскалёў.

— Як зваць? — адвязаў каня ўлан.

— Усе мяне клічуць Кгомша. Вазьміце, у мяне нават куля ёсць. Во! — хлопчык паказаў свінцовы шарык.

— Адкуль яна ў цябе?

— А вы нікому, дзядзечка, не скажаце?

Шэрагі жаўнераў праходзілі міма царквы. Блакітная фарба кроплямі застыла на сярэдзіне сцяны («Трэба будзе перафарбоўваць», — меркаваў святар). Тысячы мундзіраў збіралі на сябе пыл вясковай дарогі. Яны ішлі, як на свята, дзе кожны, сялянін і шляхціч, купец і сенатар, знойдзе сабе смерць.

21 ліпеня 1993 года

— ...з вёскі я, да бабулі прыехаў, — выцер нос рукавом хлопчык.

Сухі дзядуля пазіраў на нечаканасць, што напаткала яго якраз у час падвячорка. Пацёртая куртка, хутчэй за ўсё старэйшага брата, звисала з плеч, гумавыя боты даходзілі аж да калена, а ў даўгіх валасах забыталася іліца.

— Шмат жаб'юкоў напаткаў? Дай плянуць?

Хлопчык працягнуў плечены крутлы кошык, у якім ляжалі некалькі падбярэзавікаў, лісічкі, даволі вялікая сям'я сыраежак і некалькі грыбоў, што вырашылі застацца інкогніта для хлопца.

— Гэта бабці маёй, гэта суседцы... — дзядуля запусціў руку ў грыбы.

— Не дам, гэта маё. Сабе самі збірайце, — схаваў здабычу за спіну хлопец.

— Бач які. Дзяліцца не хоча. Ты б усё роўна гэтыя дома выкінуў. Не ведаеце вы, як смачна прыгатаваць пяркожаў. Яшчэ і старых не паважае, — зазірнуў цераз падлеткавае плячо дзядуля. — Давай я табе распавяду тры казкі, а ты мне за гэта дасі тры жаб'юкі.

— А можа, лепш шлях да вёскі пакажаце?

— А можа, і пакажу...

Стары ведаў усе сцежкі ў гэтым лесе. Чорнае дрэва, сто крокаў да маліны, улева, пакуль не ўвапрэшыя ў буюк, абысці бервяно, якое засялілі імхі, тры крокі ўбок

(каб не наступіць у скарбніцу вавёркі), яшчэ пяць дзясяткаў крокаў на поўдзень...

— Дык вось, — стары ўзяў у рукі першы грыб, жоўты, як сонейка. — Жыў на вялікай гары стары цмок. Калі ён быў малы, усе навакольныя вёскі шкадавалі яго, прыносілі ежу ды дапамагалі па гаспадарцы. А цмок рос і рос, і было яму ўсяго мала. Бараны і быкі, золата і каменне, прыгожыя дзяўчаты і магутныя хлопцы — ён жадаў больш. І пачаў цмок захопліваць наваколле: вёскі, мястэчкі, гарады, палі, рэкі ды азёры. Тыя, што выходзілі супраць жажлівай пачвары, больш не вярталіся дадому. Пралятаў ён аднойчы над гэтымі мясцінамі і ўбачыў вялізнае возера, што памерамі сваімі з морам спрачалася. Вада ў ім была зялёная-зялёная, шчыльная, што на локаць нічога не відаць. Здзівіўся цмок ды прыязмліўся на бераг, побач з мядзведзем, што вудзіў рыбу. Спытала тады лятаючая істота істоту бурую: «Чаму возера гэтае такое зялёнае, нібы не з вады зроблена? Там, адкуль я прыляцеў, уся вада брудна-блакітная, як восеньскі небасхіл». Мядзведзь зачарпнуў вады з возера, дзьмухнуў на яе, і поўсць яго пакрылася інеем, а ў лапе з’явіліся зялёныя крышталі. «Гэта не простая вада. Гэта — вадкі смарад. Яшчэ малады, толькі нарадзіўся», — адказаў мядзведзь і кінуў крышталі ў ваду. Узрадаваўся цмок — гэта ж столькі смараду! Ён зможа абкласці сваю гару поўнасцю, зробіць смарадавы ложак, вялізны каток... Набраў ён крылом вады як мага больш, ўдыхнуў мацней і як дзьмухнуў на зялёную вадкасць, аж дым з ноздраў

вырваўся. Вада зашыпела і ператварылася ў пару.

«Што ты мне лжэш, мядзведзь? Як ты ператварыў ваду ў крышталі? Адказвай, а не то я спалю ўсё наваколле, а цябе жывога скіну з самага небасхілу, і ляцець ты будзеш тры дні да зямлі, дзе цябе і расплюшчыць. Адказвай!» — вар'яцкім голасам праракатаў цмок. Уздыхнуў мядзведзь, дастаў вуду і закінуў яе ў ваду. «Ты, цмок, вялізны і магутны. Калі скінеш мяне, я закрыву свой гештальт пра палёты, а ты так і застанешся без смарагдаў. Давай зладзім спаборніцтва: хто больш рыбы навудзіць. Калі ты пераможаш, я распавяду, як ваду ў крышталі перарабляць. Калі я — ты зляціш з гэтай зямлі і ніколі не вернешся». Раззлаваўся цмок, схпіў мядзведзя ды падняў над зямлёю. А той нават вуды не выпусціў. Зразумеў тады цмок, што сілаю і жорсткасцю нічога ад ляснаго жыхара не даб'ецца, і згадзіўся на спаборніцтва.

Кінуўся цмок у возера і давай рыбу вудзіць. Хвастом раз — і тры карпы на бераг адразу. А мядзведзь у гэты час вудай маленькага акуня выцягне ды побач пакладзе. Цмок кіпцюрамі хваць — і вялізнага сама выцягнуў, а буры з берага толькі новага слімака на кручок насаджвае. Праз гадзіну ля цмока вырасла гара вышэй за елкі, што раслі побач. «Ну, хітрун, мая перамата! Распавядай!» — ўзрадаваўся цмок. Памядзёў мядзведзь панура на чатырох рыбін, што злавіў сам, і пачаў: «Твая праблема ў тым, што ты надта гарачы. Смарагды робяцца ад холаду, а ты іх выпарваеш. Таму трэба дзьмухаць вельмі халодным

паветрам». — «Значыць, мне трэба ў снезе зваляцца, каб крышталі выплаўляць?» — здзівіўся цмок. «Я шмат бачыў на гэтай зямлі і ведаю, што калі зімою зашмат часу ў лесе паблукнеш, змерзнеш, дык потым толькі гарачэйшы сам становішся. Трэба табе зрабіць наадварот. Ляці да сонца і трымайся ля яго, пакуль з ноздраў іней не пойдзе, і вяртайся...» Не даслухаў яго цмок і ўзляцеў. Махаў ён крыламі так моцна і хутка, як ніколі. Падымаўся вышэй і вышэй, пакуль зусім не знік на небасхіле.

Дзядуля схаваў грыб у левую кішэню.

— А што было потым? — спыніўся хлопчык.

— Нічога асаблівага. Мядзведзь сабраў рыбу ў вазок, што стаяў побач, і пакаціў дадому, а цмок ператварыўся ў сузор’е. Кажуць, у апошні час ён вернецца і пераўтворыць усю ваду на зямлі ў смарагды ды лалы.

— А як жа тады на раку хадзіць? — хлопец падхапіў буяк з зямлі.

— Не хутка гэта будзе... А цяпер далей, — стары выцягнуў з кошыка зялёны, як дрыгва, грыб і пачаў. — Гуляў неяк па лесе малады хлопец, рыцар. Гадоў на дзесяць-дваццаць старэйшы за цябе. Не ведаю, чаму і як ён апынуўся ў лесе, мабыць паляваў. Ехаў ён на чорным кані, у бліскучых даспехах, а на сядле каня быў герб — пень з рагамі. Стаміўся хлопец і прысеў адпачыць ля старога дуба, што памятаў часы без людзей, і заснуў. Сніліся яму дрэвы, што ходзяць і вітаюцца адно з адным, птушкі, што пяюць чалавечымі галасамі, і чорныя

мурашы памерам з добрага парсюка.

Прачнуўся хлопец і не знайшоў свайго каня. «Жоўцень! — крычаў ён. — Жоўцень, ты дзе?» Ані фыркання не было чуваць. Убачыў ён паламанья хмызы і пайшоў у тым напрамку. Не ведаю, колькі ён ішоў, можа пяць хвілін, а можа пяць гадзін, але раптам пачуў дзявочы крык. Рыцар выхапіў меч і кінуўся праз елкі. На палянцы вялізны сівы воўк з палаючымі вачыма трымаў прыгожую чаплю за шыю. «Выратуй мяне», — прарыпела яна чалавечым голасам. Кінуўся хлопец на драпезніка. Учапіўся воўк ікламі ў руку, пракусіў калёны метал і амаль дабраўся да косткі. Але меч апынуўся хутчэйшым — адно вока зверга патухла, і воўк, разумеючы небяспеку, з усёй моцы адкінуў ваяра і збег. «Дзякуй табе, мужны чалавек, але табе трэба сыходзіць адсюль як мага хутчэй», — сказала птушка. «Чаму? І хто ты, чароўная пані Чапля?» — спытаў хлопец. І чапля распавяла, што яна — князёўна і спадчынніца гэтага лесу, а воўк — моцны чараўнік і папличнік яе бацькі, вялікага Зубра. Воўк жадаў ажаніцца з ёй, а калі яму адмовілі — са злосці рашыўся на гвалт.

«Я абараню цябе. Адзін раз я ўжо адолеў гэтага драпезніка, здолею і другі», — гуляў мячом хлопец. «Не, не зможаш, мужны ваяр. Адзін быў воўк, і не чакаў нападу. Табе пашанцавала сёння, але не пашанцуе заўтра. Бяжы, хлопча, з гэтага лесу. А з ваўком змога справіцца толькі мой бацька», — адказала яму чапля. На развітанне падаравала птушка свайму збавіцелю драўляны пярсцёнак з заімшэлым каменем, які стаў

хлопцу даражэйшым за ўсе багацці сусвету.

— А што было потым?

— А потым не было нічога... Не ўсе казкі заканчваюцца добра, а некаторыя...

— Праўда? — засумаваў хлопчык

— Ай, халера цябе дзяры, хлопча. Хай вярнуўся гэты ваяр у лес са сваймі сябрамі. Яны знайшлі таго ваўка і забілі яго. Пацалаваў хлопец пані Чаплю, і пераўтварылася яна ў прыгожую кабету. І жылі яны доўга і шчасліва.

— Дзякуй, дзядуля.

Стары лізнуў грыб і адправіў яго ў правую кішэню.

— Ну, а зараз час трэцяй казкі, — ён забраў у хлопца трэці грыб, чырвоны як вішня. — Жыў тут даўным-даўно волат. І звалі яго Бруз. Тады яшчэ заставаліся на зямлі магутныя людзі: вышынёй з дваццацігадовыя дубы, з чорнымі, як зямля, валасамі; з дзікамі яны гулялі, як з кацнятамі, а вялізныя камяні, памерам як твая хата, насілі адразу па два ў руцэ. Былі яны раскіданы далёка адзін ад аднаго, і ў кожнага быў свой занятак: хто масты будаваў, хто з валунамі ў гарадкі гуляў, а хто і на зямлі маляваў. Бруз жа далядаў вялізнае дрэва, што цэлакрэменным называлі. Але было гэта не простае дрэва — гэта было Дрэва з вялікай літары.

Сваймі галінамі дасягала яно хмар і чухала ім жываты. Ствол Дрэва быў мацнейшы за камень, лісты блішчалі прыгажэй за вясёлку, а плады... Якія гэта былі плады, ты сабе не можаш, хлопча, уявіць. Для кожнага яны былі іншага смаку, і кожны, хто пакаштуе плод,

рабіўся іншым. Нават, кажучь, нейкі волат малоў іх і пёк хлябы на рачным млыне.

Гуляў неяк Бруз па ўскрайку лесу і заўважыў малых істот, вельмі падобных да яго. І біліся яны нечым бліскучым і вострым, чаго волат раней не бачыў. Спытаў тады ён, чаго гэтыя істоты сварацца, а тыя спужаліся і збелі, кінуўшы параненым маладога хлопца. Гэтымі істотамі аказаліся людзі, што жылі непадалёк, але ніколі на заходзілі ў лес — баяліся. Волат аднёс хлопца да Дрэва і паклаў на галіну ля самай вершаліны. Хмара прамыла яго рану, сонца прыпаліла яе праменьмі, а Дрэва абгарнула сваімі лісткамі.

Волат быў вельмі дапытлівы, чым моцна адрозніваўся ад сваякоў, і яму было вельмі цікава, што робіцца ў сусвецце. Бруз вельмі ўзрадаваўся, што знайшоў суразмоўцу, выпытваў пра людзей, пра іх звычаі, пра землі, дзе магчыма ісці гадзінамі і не сустрэць аніводнага дрэва. Выратаваны хлопец аказаўся малодшым сынам правадыра племені, што пасялілася побач з лесам з дзясятка гадоў таму. Распавёў ён, што ворагі забілі яго бацьку, яго старэйшага брата і спрабавалі забіць і яго. Волат паспачуваў хлопцу і прапанаваў застацца ў лесе, дзе яго ніхто не будзе шукаць і чапаць. Але не ведаў Бруз, што людзі, у адрозненне ад волатаў, могуць хлусіць. Лісткі, якімі Дрэва абгарнула князя, пачарнелі.

Дапамог волат пабудавець хлопцу хату з паваленых дрэваў у самым цэнтры лесу. Цэлымі днямі адпачываў той, паляваў на дзікоў і трусой, дапамагаў збіраць плады

Дрэва. Харчаваўся ён гэтымі пладамі нароўні з волатам, і хутка падрос, набраўся моцы. Ужо не прайграваў ён жыхарам лесу, ваўкам ды мядзведзям, паляванні, мог абагнаць казулю, а з леапардам спрачаўся ў прыткасці. Але быў ён усё ж тут чужы, і ніколі не стаў бы сваім. І пажадаў тады чалавек больш улады, чым было ў роўных паміж жыхароў лесу, больш багаццяў, чым давала яму зямля, больш земляў, чым ён мог абысці сваймі нагамі, і Дрэва адмовіла яму. Больш ніводнага плода не падала да яго ног, а галіны не давалі дакрануцца да сябе. Скраў тады чалавек плод з запасаў волата, і закапаў яго лыбока ў зямлю, і пачаў чакаць, калі з'явіцца парастак. Чакаў год, чакаў два. Праз дзесяць гадоў яму надакучыла глядзець на голы холмік ля дома, надакучыла самому паляваць і збіраць ежу, надакучыў лес. Ён забіў бацьку і брата, каб быць першым, каб кіраваць людзьмі, а не дзеля таго, каб сядзець у лесе ды чакаць смерці. Ужо не хлопец, а моцны мужчына схапіў волатаву сякеру і цёмнай ноччу пайшоў да Дрэва. Ударыў раз — усе птушкі ў лесе ўзляцелі; ударыў другі — і ўсе звяры выбеглі са сваіх нор; ударыў трэці — пайшоў самы моцны дождж, што калісьці быў ці будзе на гэтай зямлі. Але хлопец быў упарты і ўдарыў чацвёрты раз. Дрэва захісталася і звалілася, пакінуўшы на сваім месцы пень, трохі вышэйшы за волатаў, якія жылі тут раней... Раніцай, пабачыўшы, што зрабіў яго «сябар», Бруз заплакаў. Але зрабіць ён нічога не мог. Ён плакаў тры гады, абдымаючы паваленае Дрэва. За гэты час аброс волат

валасамі, слёзы, што засыхалі на яго вачах, ператварыліся ў рогі, кулакі перасталі расціскацца, а цела паменшылася ў памерах. Волат назаўжды замоўк.

Хлопец, сабраў плады з паваленага Дрэва і збег назад, да людзей. Яго нашчадкі вырубілі ў пні хады ды пакоі, абнеслі ровам рэшткі Дрэва і пачалі жыць у ім. Людзі пацягнуліся да яго, будавалі побач дамы, аралі зямлю...

І зараз бадзяецца непрыкаяны волат па гэтым лесе, згорблены, з вогненымі ад слёз вачыма, на чатырох нагах і ахоўвае кожнае дрэва ў гэтым лесе. Кажуць, часамі яго можна пабачыць побач з тым пнём, які людзі клічуць Валунцом... ці Крамянцом... Не памятаю ўжо — старасць...

Дзядуля паклаў грыб пад капялюш.

— Вось і прыйшлі. Гэта твая вёска, — паказаў на хаты ён.

— Дзякуй вам вялікі. Я пайду тады, маці, мабыць, чакае мяне — вечар жа.

І хлопчык пабег да платоў. Дзядуля пайшоў назад, у лес, несці смачныя паганкі сваім родзічам.

— Эх, хлопча, бяжы, бяжы. Тры гады маці цябе чакае...

22 ліпеня 1794 года

Вогнішча аблізвала бакі двух тлустых глушцоў, смакуючы пажайцелую скуру з перцам і соллю. Польшы кусала за ногі, крылы, шыі і грудзі птушак, быццам не жадаючы пакідаць хоць кавалачак смачнага мяса жаўнерам, што сядзелі побач. Базыль ахоўваў ежу ад пражэрлівага агню, круціў палку, на якую былі насаджаны птушкі, і раскідваў вулі. На краі вогнішча стаяў чыгунок з кашай.

Непадалёк на сене адпачываў Янка. Сёння ноччу, калі дывізія прыйшла ў Шарашова, яго з дзясяткам вершнікаў адправілі з дазорам у бок Белавежы. Малады ўлан запрог толькі што рассядланага чорнага каня і, амаль без адпачынку пасля дзесяцігадзіннага маршу, рушыў у шлях. Вярталіся яны ў час, калі сонца разагнала ранішні туман і высушыла расу. «Хто ідзе?» — спыталі каля мястэчка. «Свае, з патруля», — адказаў харунжы Сыракомля, пад кіраўніцтвам якога Янка і служыў.

З сабою ў дарогу вершнікі ўзялі сабак — паляванне тут было забаронена, але што скажуць егеры дзесяці ўзброеным вайскоўцам, якія выконваюць загад генерала? Звер у пушчы вадзіўся, і што самае галоўнае — не прызвычайна да чалавека і палявання, якое аказалася простаай справай. Янку дасталася два вялікія глушцы. Зараз улан драмаў з капелюшом на твары, каб ліпеньскае сонца менш перашкаджала ўяўляць ноч.

— Дзень добры, панове, — тры шляхцічы падышлі

да вогнішча.

— Добры, — пракруціў ражон Базыль. — З кім маем гонар пазнаёміцца?

— Гавел Пшэмісцкі, герба «Буйвалова глова», — пакланіўся старэйшы з трох, — а гэта Сташак Чаўлініч, мой добры сябра і першая шабля Перкавічаў, і Яшка Бараш, наш служка і цырульнік.

— Мяне клічуць Базыль Войцек. А гэта, — улан кіўнуў у бок сядзячых ля вогнішча, — Лешак Збруя, Анджэй Свенчыц і Мілаш Чашнік. Там на зямлі спіць Ян Ліпініч, яго не чапайце — усю ноч у сядле правёў.

Гасцей запрасілі да вогнішча. Уланы знялі першую птушку з ражна і разрэзалі на часткі. Яшка дастаў з торбы каравай, сала ды бутэльку настойкі.

— Самі мы з Драгічына, прыйшлі толькі сёння, — сёрбнуў Гавел.

— Дык вы і ёсць тое падмацаванне валанцёрамі? Шмат вас? Кажуць, Літва паўстае ўся, — ажыццявіўся Базыль.

— Чатыры сотні, не менш. Спрабуем як можам. У мінулую нядзелю кінулі кліч па павеце — і вось.

— Шляхта, мабыць, з добрай зброяй, — умяшаўся Мілаш. — Я ведаў некалі драгічаніна, які мог з карабіна пацэліць у вавёрку з трохсот крокаў.

— Так, я вось узяў добрую пару пістоляў, — Сташак паказаў старую, з трэшчынай на дзяржальні, пістолю. — Яшчэ мой бацька ёй карыстаўся.

Хутчэй за ўсё, гэтай пістоляй карыстаўся яшчэ і дзед, а можа і прадзед грознай першай шаблі Перкавічаў.

Зброя, што звычайна была ў дробнай шляхты, старая, даўно адстраляная, са сваёй гісторыяй, з перамогамі і паразамі. Але зараз яна хутчэй нашкодзіць свайму ўладальніку, чым ворагу: выпадае крэмень, узарвецца дула, паляціць куля ўбок. Драгічанскія госці пачаставалі ўланаў настойкай, гаркавата-салодкай, на перцы, імбіры, чаборы і мёдзе. Тыя ж адказалі гасціннасцю і падзяліліся дзічынай.

— Дзякуй, смачная птушка, — плынуў Гавел са шклянкі, якая зрабіла поўныя два колы.

— Гэта трэба дзякаваць Янку, — Базыль памядзеў на сябра. — Прынёс раницай. Панове, трэба пакінуць яму добры кавалак, бо чалавек стараўся.

— Ён што, у пушчу хадзіў? — здзівіўся стары драгічынец.

— Дык я ж казаў табе, пане, што ўсю ноч на кані нашы правялі.

— Злодзеі, — ціха сказаў Яшка, адразаючы кавалак сала для свайго гаспадара.

— Дурань, — Базыль пляснуў па карку служкі. — Зладзеі і браканьеры — у мірны час. А мы — кароннае войска.

— Але гэта злачынства ўсё роўна. Пушча — забарона, — адрэзаў Гавел.

— Гэй, Янка, цябе тут злодзеем называюць, — крыкнуў улан сябру.

Крык выцягнуў Янку з дзіўнага сну пра чаплю на балоце. Чапля ў гэтым сне завязла ў дрыгве і крычала, пакуль вужы зацягвалі яе пад зялёна-карычневую лебу.